S. VAN DEN BERGH

DE PORTATIES

EEN VROEG OOGGETUIGENVERSLAG VAN DE CONCENTRATIEKAMPEN

MET EEN VOORWOORD VAN ROXANE VAN IPEREN

2024 Prometheus Amsterdam

Zentralstelle für jüdische
Auswanderung Amsterdam
Adama v. Scheltemaplein 1
Telefoon 97001

1

Verblijft in Westerbork.

Nº 113953

OPROEPING!

W

Aan Siegfried van den Bergh
Haringvlietstraat 10
Amsterdam

L No.

U moet zich voor eventueele deelneme aan een, onder politietoezicht staande, werkverruiming in Duitschland voor persoonsonderzoek en geneeskundige keuring naar het doorgangskamp Westerbork, station Hooghalen, begeven.

Daartoe moet U op om uur

op de verzamelplaats aanwezig zijn

Als bagage mag medegenomen worden:

1 koffer of rugzak
1 paar werklaarzen
2 paar sokken
2 onderbroeken
2 hemden
1 werkpak
2 wollen dekens
2 stel beddengoed (overtrek met laken)
1 eetnap
1 drinkbeker
1 lepel en
1 pullover
handdoek en toiletartikelen

en eveneens marschproviand voor 3 dagen en alle aan U uitgereikte distributiekaarten met inbegrip van de distributiestamkaart.

De mee te nemen bagage moet in gedeelten gepakt worden.

a. **Noodzakelijke reisbehoeften**
daartoe behooren: 2 dekens, 1 stel beddegoed, levensmiddelen voor 3 dagen, toiletgerei, etensbord, eetbestek, drinkbeker,

b. **Groote bagage**
De onder b. vermelde bagage moet worden gepakt in een stevige koffer of rugzak, welke op duidelijke wijze voorzien moet zijn van **naam, voornamen, geboortedatum en het woord „Holland".**
Gezinsbagage is niet toegestaan.
Het voorgaande moet nauwkeurig in acht genomen worden, daar de groote bagage in de plaats van vertrek afzonderlijk ingeladen wordt.
De verschillende bewijs- en persoonspapieren en distributiekaarten met inbegrip van de distributiestamkaart mogen **niet bij de bagage verpakt worden,** doch moeten, voor onmiddellijk vertoon gereed, medegedragen worden.
De woning moet ordelijk achtergelaten en afgesloten worden, de huissleutels moeten worden medegenomen.
Niet medegenomen mogen worden: levend huisraad.

K 372

De meest volmaakte waarheid
Voorwoord door Roxane van Iperen

Deportaties is geschreven en gepubliceerd in het najaar van 1945, vanuit de wond van de oorlog en niet vanuit het litteken, zoals de meeste ooggetuigenverslagen van de Shoah die in de decennia daarna verschenen. Even nuchter als nauwgezet beschrijft Siegfried van den Bergh (1912-2000) in dit document zijn helletocht langs vier kampen – Westerbork, Theresienstadt, Auschwitz en Gleiwitz – en maakt daarmee de wreedheden van de Shoah pijnlijk concreet, ook bijna tachtig jaar na dato. De literaire kracht zit 'm, naast de zuivere stijl van het boek, in het overbrengen van een ervaring die de lezer vreemd is: we kunnen luisteren naar wat ons niet is gezegd, ondervinden wat ons niet is aangedaan. Het bestaan van *Deportaties* is alleen al om die reden een daad van verzet. Mét de Joden hadden ook hun lotgevallen moeten verdwijnen, opdat na de Endlösung een nieuw beschavingsideaal kon verrijzen. Een ideaal dat verder afbrokkelde onder iedere nieuwe flinter kennis van de Holocaust – of het nu de perfect georkestreerde vernietigingsmachine van de nazi's of de rol van de vele omstanders betreft –

en uiteindelijk resulteerde in een gebroken mensbeeld, waartoe naoorlogse generaties zich nog steeds moeten verhouden.

Maar er zijn natuurlijk veel meer egodocumenten gepubliceerd, zeker na de standaardwerken over de Jodenvervolging van onder anderen Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong in respectievelijk 1950, 1965 en 1969. *Deportaties* is met name uniek omdat het al zo snel verscheen, slechts enkele maanden nadat Van den Bergh vanuit de ziekenboeg van Gleiwitz I, een buitenkamp van Auschwitz, met buikloop, gapende wonden aan zijn been en een lichaam vol zweren door de bijtende vrieskou in een dodenmars werd voortgejaagd door dolgedraaide SS'ers, tot de Russen hem ternauwernood bevrijdden. Na een zware reis keerde hij terug in Nederland, waar hij vanaf oktober 1945 met zijn vrouw Henriëtte met moeite probeerde weer in het maatschappelijk gareel te passen.

Als *Deportaties* is geschreven vanuit de wond van de oorlog, dan schreef Van den Bergh zijn tweede boek, drie decennia later, vanuit het litteken. *Kroonprins van Mandelstein* verscheen in 1977, tweeëndertig jaar na de bevrijding én na de reacties op *Deportaties*. Het is een veel uitgebreidere biografie van zijn leven, waarin de kampgetuigenissen in herziene versie als onderdeel zijn opgenomen:

> Van *Kroonprins van Mandelstein* van S. van den Bergh zijn de hoofdstukken 4, 5 en 6 ontleend aan zijn in 1945 bij C.A.J. van Dishoeck te Bussum

verschenen boek *Deportaties*. Hoofdstuk 4 werd voor de onderhavige uitgave grondig herzien, de hoofdstukken 5 en 6 zijn slechts op ondergeschikte punten gewijzigd.

Met deze paar zinnen eindigt dat tweede boek – op het eerste gezicht vormen ze niet meer dan een voetnoot bij het echte verhaal. Maar de genoemde hoofdstukken gaan over de kampen, en precies daarom herbergt deze notitie een belangrijke verdieping die veelzeggend is voor hoe we ons de Jodenvervolging willen herinneren, zowel individueel als collectief. Wat gebeurde er in die tussenliggende jaren dat Van den Bergh ertoe bewoog zijn kampgetuigenissen aan te passen?

Zijn familie vertelde me over de hevige tegendruk die hun (groot)vader direct na publicatie van *Deportaties* kreeg te verduren, tot dreigende rechtszaken aan toe, vooral met betrekking tot het deel over Westerbork. *Deportaties* biedt rauwe beschrijvingen van het dagelijks leven in het Drentse voorportaal van de dood; Van den Bergh tekende zonder filter én zonder aanziens des persoons de verregaande vernederings- en overlevingsstrategieën op die het bestaan achter de hekken definieerden – het sadisme van de nazi's, maar net zo goed het soms beschamende gedrag van zijn medegevangenen. In Westerbork stond iedere dag in het teken van voorkomen op een van de tweewekelijkse transporten te worden gezet en Van den Bergh noteerde hoe sommigen daar succesvoller en genadelozer in waren dan anderen. De Joodse Raad, de *Alte Kampinsassen* (de 'oude kampbewoners': de

gevluchte Duitse Joden voor wie Westerbork in 1939 was gebouwd, die, ook tijdens de bezetting onder SS-bewind, grotendeels de administratie, organisatie en ordediensten van het kamp beheerden), de voormalige Joodse 'high society' en de welgestelden die een 'pensionprijs' konden betalen om maar in Westerbork te blijven: al op de eerste pagina's van *Deportaties* wordt helder hoe een politiek van macht en privilege tiert om de eigen positie veilig te stellen, al is dat over de ruggen van anderen. Een inkijkje in de sinistere economie van het overleven.

Van den Bergh had bij uitstek de positie hierover te schrijven, aangezien hij een administratieve functie in de Joodse Raad bekleedde, én deed dat te goeder trouw, vanuit het streven zo eerlijk mogelijk te willen getuigen. Hij achtte de lezer voldoende integer daar geen antisemitische draai aan te geven, zoals hij zelf neerpent op de eerste bladzijden:

> Ik durf dit alles te schrijven, omdat ik vertrouwen heb in het gezond verstand van de Nederlanders, die mij juist zullen willen interpreteren en zullen willen begrijpen, dat ik over individuen spreek en niet generaliseer.

Helaas een verkeerde inschatting. Hij had niet kunnen voorspellen hoe grimmig en antisemitisch het naoorlogse klimaat was waarin *Deportaties* landde.

Nauwelijks hersteld van zijn erbarmelijke toestand keerde Van den Bergh op 14 juni 1945 na veel omzwervin-

gen terug op eigen bodem en werd herenigd met zijn vrouw, die Auschwitz overleefde. Los van dat bijzondere weerzien voelde het bevrijde Nederland als een koude douche. 75 procent van de Nederlandse Joden was vermoord, het hoogste percentage van West-Europa. Het Joodse leven was door de Shoah succesvol gedecimeerd, en de schamele groep die overbleef werd niet bepaald gekoesterd. Van compassie met de vijfduizend Joden die terugsijpelden in de Nederlandse samenleving was nauwelijks sprake, laat staan van een aandrang de overlevenden de helpende hand te reiken. Sterker nog: sommige terugkerende Joden vóelden de teleurstelling bij hun voormalige buren en bekenden, dat uitgerekend zij bij de pechvogels hoorden die de bij hen in bewaring gegeven spullen of geld moesten teruggeven. Huizen waren bezet, meubilair was ingenomen, huurcontracten waren vervallen en banken vorderden achterstallige hypotheeklasten. Kampverhalen vielen dood op een muur van onbegrip, of misschien beter gezegd: een muur van schaamte over het Nederlandse aandeel – passief dan wel actief – in het lange, stapsgewijze proces waarin de Joden uiteindelijk vogelvrij waren verklaard. Een buitencategorie mens, die straffeloos kon worden afgevoerd en vermoord. Van den Bergh merkte dan ook dat zijn onopgesmukte waarheid over wat de Joden in de kampen was aangedaan ongewenst was en tot rancune leidde.

Een andere kampoverlevende die ook al vroeg zijn getuigenissen over Bergen-Belsen publiceerde, onder het pseudoniem Loden Vogel, was de later befaamde Joodse psychiater Louis Tas. Ook hij constateerde dat de

collectieve herinnering aan de oorlog op selectieve wijze vorm kreeg. Vijftig jaar na publicatie reflecteerde hij op de ontvangst van zijn *Dagboek uit een kamp* (1946), dat in zijn beleving vooral onder Nederlandse schrijvers goed werd ontvangen:

> Ik zou graag denken dat het lag aan 'la plus parfaite sincérité'*, maar ben ik nuchter, dan komt het eerder doordat ons '*Aufenthaltslager*' [verblijfskamp, RvI] nog een schijn van leefbaarheid had. Men was nog niet toe aan realistische beschrijvingen van vernietigingskampen zoals Auschwitz, Treblinka of Sobibor, waar trouwens geen gevangene voor een dagboek de galg zou hebben geriskeerd.

Vlak na de oorlog was 'la plus parfaite sincérité' voor velen te lelijk en te pijnlijk om te aanschouwen, met de overlevenden als wandelende relikwieën van een ongekend menselijk falen.

Naast wegkijken is er nog een manier om je van een schuld te ontlasten en dat is door die, geheel freudiaans, op het slachtoffer te projecteren. De 'meest volmaakte waarheid' van Van den Bergh over de intriges en overlevingstactieken die zich onder Joodse gevangenen afspeelden, bood daarvoor de perfecte munitie: het

*Door psychiater en kampoverlevende Andries van Dantzig in zijn voorwoord bij een latere heruitgave vertaald als 'de volmaakte waarheid'.

gesprek kon daarmee worden verplaatst naar het aandeel van de Joden zélf en het idee dat zij toch ook wel erg naïef, corrupt of zelfzuchtig zouden zijn geweest. Die schuldafwenteling is een verdedigingsmechanisme dat zich in onze herinneringscultuur heeft verankerd, tot de recente publicatie van het boek *Het verraad van Anne Frank* (2022) aan toe, waarbij in een wereldwijde publiciteitscampagne de Joodse notaris Arnold van den Bergh (inderdaad familie) onterecht als schuldige werd aangewezen. Na een vernietigend rapport van zes wetenschappers werd het boek uit de handel gehaald, maar het kwaad was al geschied.

In dit naoorlogse klimaat is het niet ondenkbaar dat Van den Bergh en anderen ervoor kozen hun herinneringen, evenwijdig aan hun bestaan, te assimileren. Wat is dan de 'meest volmaakte waarheid'? Die vraag is moeilijk te beantwoorden – op bepaalde onderdelen kan er ook sprake zijn van voortschrijdend inzicht. Zo zijn veel naargeestige mythes over de rol van de Joodse Raad inmiddels in talloze publicaties ontkracht. Een boek als *Deportaties* gaat vooral over wat het betekent om mens te zijn, en over het lange, stapsgewijze proces van ontmenselijking. Midden in de normale samenleving creëerden de nazi's een parallel universum, een zwart gat waaraan geen vervolgde kon ontsnappen en waar iedere sprankeling van leven wreed en vakkundig werd gedoofd. In die lange vrije val probeerde Van den Bergh op allerlei manieren handvatten van menselijkheid aan te leggen, voor zichzelf én voor anderen. Door een zeker decorum hoog te houden – als administrateur zat hij in Wester-

bork achter een bureau en veinsde hoop voor nieuwe gevangenen in een situatie die hij uitzichtloos wist. Door vast te houden aan wetgeving – hij probeerde, tevergeefs, vier gewonde Joodse soldaten te redden van deportatie met een beroep op het humanitaire oorlogsrecht. Door schoonheid te koesteren, zoals het werk van zijn vrouw uit het atelier in Theresienstadt. Maar na Westerbork en Theresienstadt werd hem bij aankomst in Auschwitz dan echt alles afgenomen, zijn identiteitspapieren, familiefoto's, kleding en haar, en voelde hij zich steeds sneller afglijden in de richting van de muzelmannen, de lopende doden die geen aanspraak meer maakten op hun menszijn.

Mogelijk is dát dan de tweede ontmenselijking die overlevenden te beurt viel: dat bij terugkeer in de Nederlandse samenleving geen ruimte was voor de naakte waarheid over wat hun was aangedaan, en ze bovendien aan een hogere morele standaard werden gehouden. Voor verhalen over opportunisme, lafheid of wraakzucht – eigenschappen die iemand menselijk maken – was geen ruimte als ze niet het risico wilden lopen als slachtoffers (mede)verantwoordelijk voor hun eigen vernietiging te worden gehouden. Als de overlevenden enigszins wilden opgaan in de Nederlandse samenleving, moesten ze zich plooien naar de collectieve herinnering die op dat moment gewenst was.

'Misschien wel de belangrijkste functie van ons verstand is de wereld beheersbaar te maken, of beheersbaar te laten lijken,' schreef psychiater en kampoverlevende Andries van Dantzig in het voorwoord bij de heruitgave

van het kampdagboek van collega-psychiater Louis Tas. Dat doen we door elkaar verhalen te vertellen, door een vertoog te maken van het verleden waarmee we verder kunnen. Iedere getuigenis dient ook dát doel: houvast bieden, een ordening aanbrengen, het generieke specifiek maken. De meest volmaakte waarheid is dan misschien het verhaal waarmee we op dat moment kunnen leven.

Roxane van Iperen
Oktober 2024